УДК 343.618:347.518

А. І. Бубіна, адвокат

Національного університету «Одеська юридична академія»
вул. Піонерська, 2, Одеса, 65009, Україна

ДОРОЖНЬО-ТРАНСПОРТНА ПРИГОДА ЯК ПІДСТАВА ВИНИКНЕННЯ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ ТА ОБОВ'ЯЗКІВ

В статті розглянуто місце дорожньо-транспортної пригоди — як підстави виникнення цивільних прав та обов'язків у системі юридичних фактів. Проведено дослідження терміну «дорожньо-транспортна пригода» в енциклопедичних виданнях та нормативних актах України. В статті також визначені риси, притаманні такому фактичному складу як дорожньо-транспортна пригода.

Ключові слова: дорожньо-транспортна пригода, підстави цивільних правовідносин, юридичні факти.

Правовідносини — це врегульовані нормою права реальні конкретні суспільні відносини в єдності форми та змісту. Цивільні правовідносини є різновидом правових галузевих відносин. Вони представляють собою майнові та особисті немайнові відносини (врегульовані нормами сучасного цивільного права) між майново відокремленими, юридично рівними учасниками, що є носіями суб'єктивних цивільних прав та обов'язків, які виникають, змінюються, припиняються на підставі юридичних фактів і забезпечуються можливістю застосування засобів державного примусу [1, 34].

Цивільні правовідносини, що виникають внаслідок дорожньо-транспортної пригоди (далі — ДТП), як і будь-які інші правовідносини, мають свої передумови — умови, з наявністю яких пов'язується можливість цих правовідносин. При цьому серед передумов можна виокремити фактори (юридичні факти), що ініціюють виникнення цих правовідносин [2, 194]. Ці юридичні факти виступатимуть проміжною ланкою між правовою нормою щодо відшкодування шкоди та цивільними правовідносинами, що виникають внаслідок ДТП. Центральне місце серед таких передумов посідає ДТП. Поряд із тим, що жоден вчений не оспорює цієї обставини, правова природа ДТП саме як підстави виникнення цивільних прав та обов'язків є такою, що майже не досліджувалася. На думку автора цієї статті, ще однією проблемою цивільних правовідносин, що виникають внаслідок ДТП, є недосконалість визначення терміну «ДТП» у нормативних актах України, що спричиняє неможливість застосування правових норм щодо відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки, до деяких правовідносин. Ці існуючі проблеми безпосередньо пов'язані із практичним завданням однакового правозастосування суб'єктами цивільного права норм, що регулюють відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки, та науковим завданням визначення місця ДТП у системі юридичних фактів.

Проблемами дослідження підстав правовідносин взагалі, а також цивільних правовідносин, що виникають внаслідок завдання шкоди, займалися такі вчені як Малько А. В., Іоффе О. С., Харитонов Є. О., Дзера О. В., Чувакова Г. М. та інші. Ціллю даної статті є визначення місця ДТП у системі юридичних фактів з урахуванням існуючих наукових розробок, а також проведення правового аналізу терміну «дорожньо-транспортна пригода».

© Бубіна А. І., 2012

Як зазначав О. С. Іоффе, як і будь-який рух взагалі, рух правового відношення має свої причини та протікає за певних умов, центральне місце серед яких займають зовнішні обставини, що набувають значення юридичних фактів в силу правових наслідків, які закон пов'язує з їх настанням. І подібно тому, як неможливо взагалі зрозуміти сутність руху без вивчення причин, що його породжують, та умов, в яких він протікає, так неможливо зрозуміти правовідношення в його динамічному стані без вивчення обставин, яким закон надає юридичне значення і які обумовлюють виникнення, зміну та припинення правових відносин [3, 626].

Цивільний кодекс України (далі — ЦК України) у статті 11 містить перелік юридичних фактів, що породжують цивільні правовідносини. Зазначений перелік не є вичерпним, але є найбільш близьким до доктрини юридичних фактів взагалі. Відсутність вичерпного переліку виникнення прав та обов'язків в ЦК України означає, що цивільні права та обов'язки виникають не лише за наявності прямо визначених підстав, але також і з інших юридичних фактів. Говорячи про підстави виникнення зобов'язань відшкодування шкоди, завданої ДТП, слід зазначити, що в науці цивільного права немає єдиної точки зору щодо вичерпного переліку юридичних фактів, що породжують зазначені зобов'язання. Однак, безперечно, у виникненні зобов'язань, що випливають внаслідок ДТП, саме ДТП є тією передумовою, що породжує ці зобов'язання. ДТП є фактом реального життя, з яким норми цивільного права пов'язують встановлення цивільних прав потерпілих та обов'язків особи, яка завдала шкоду внаслідок ДТП. Для того, щоб зрозуміти правову природу ДТП як підстави виникнення цивільних прав та обов'язків, необхідно визначити місце ДТП у класифікації юридичних фактів. Як зазначає Чувакова Г. М., класифікація юридичних фактів в цивільному праві на: 1) події та дії; 2) неправомірні та правомірні дії; 3) юридичні вчинки та юридичні акти; 4) адміністративні акти та правочини — сприяє правильному застосуванню цивільного законодавства всіма суб'єктами права [4, 16]. Поряд із цим дуже часто одного юридичного факту недостатньо для досягнення правових наслідків, а також необхідно декілька взаємопов'язаних юридичних фактів.

Юридичні факти, що ініціюють виникнення зобов'язань щодо відшкодування шкоди внаслідок ДТП, мають наступні ознаки: 1) за своїм змістом це реальні життєві обставини (явища); 2) ці обставини передбачені нормою права; 3) ці юридичні факти спричиняють настання певних юридично значимих наслідків як для потерпілих, так і для осіб, які завдали шкоду; 4) своє формальне закріплення ці юридичні факти отримують в гіпотезі деяких правових норм Глави 82 ЦК України.

Перш ніж дослідити визначення ДТП у нормативних актах, звернемось до енциклопедичного визначення. Так, наприклад, юридична енциклопедія містить наступне визначення: ДТП — це пригода, що виникла в процесі руху автотранспортних засобів та інших самохідних машин, внаслідок якої настали загибель або поранення людей, пошкодження транспортних засобів, дорожніх споруд, вантажів тощо [5, 295]. Слід зазначити, що подібне визначення міститься в більшості юридичних енциклопедичних видань. Тобто енциклопедичне визначення ДТП характеризується тим, що окрім того, що ДТП розглядається як подія або пригода, необхідними наслідками є загибель або поранення людей та/або завдання матеріальної шкоди.

Необхідно відзначити, що у нормативних актах України існує визначення ДТП також як події. Так, наприклад, Правила дорожнього руху України (далі — ПДР) у п. 1.10 визначають, що ДТП — подія, що сталася під час руху транспортного засобу, внаслідок якої загинули або поранені люди чи завдані матеріальні збитки. Окрім цього документу, ДТП як подія розглядається в Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженій наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 р. № 53/5; Інструкції про порядок обліку дорожньо-транспортних пригод і осіб, які в них постраждали, та обміну ін-

формацією між закладами охорони здоров'я і органами внутрішніх справ, затвердженій наказом Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства охорони здоров'я України від 25 червня 2007 р. № 205/353.

Конвенція про право, що застосовується до дорожньо-транспортних пригод, від 04.05.1971 р., ратифікована Україною у 2011 році, визначає ДТП як пригоду, до якої причетні один чи більше транспортних засобів, незалежно від того, чи є вони моторними, чи ні, та яка пов'язана з рухом на дорогах загального користування, територіях, відкритих для громадськості, або приватних територіях, право доступу до яких мають окремі особи [6]. Тобто даний документ більш обережно визначає ДТП, не відносячи її до подій, а лише відображаючи особливості процесу пригоди. До того ж дане визначення ДТП не містить переліку наслідків ДТП, як то: пошкодження майна, завдання шкоди здоров'ю — це означає, що ці наслідки можуть бути різними: від завдання майнової шкоди разом із моральною до завдання лише моральної шкоди. Остання ситуація можлива у випадку, коли, наприклад внаслідок ДТП особа зазнала таких душевних страждань, що потім спричинили розлад здоров'я. Отже, можна казати, що наслідками ДТП можуть бути не лише загибель або поранення людей та завдання збитків, а й завдання моральної шкоди.

В теорії права подія розглядається як юридичний факт, настання якого не залежить від волі суб'єктів правовідношення. В свою чергу, події поділяються на абсолютні та відносні. До абсолютних подій відносять, як правило, явища природи, а до відносних — події, що можуть бути результатом діяльності людини. В теорії права також існує точка зору, згідно якої події як юридичні факти також можна класифікувати на правомірні та неправомірні. Перші є зовнішніми подіями, що не містять в собі нічого неправомірного та спричиняють, незалежно від волі людей, встановлення, зміну або припинення юридичних відносин: народження, смерть, сплив певного часу; другі — зовнішні події, що суперечать вимогам юридичних норм та спричиняють встановлення, зміну або припинення юридичних відносин, як то обвал стіни, нещасний випадок на виробництві. Використовуючи зазначену класифікацію та визначення ДТП як події, що міститься в нормативних актах, ДТП можна вважати неправомірною подією.

Розглядаючи ДТП як подію, доводиться погоджуватися з тим, що вчинення ДТП завжди не залежить від волі суб'єкта, але це не так, адже навіть необережне порушення ПДР, що призвело до ДТП та як наслідок, завдання шкоди, не може зовсім не залежати від волі особи, яка припустилася цих порушень. Інша справа, коли ДТП трапляється через виробничий брак автотранспортного засобу або обставини непереборної сили (стихійні явища). Тобто, визначення ДТП виключно як події не завжди є коректним та потребує уточнень.

ДТП також не можна відносити й до дій — фактів, що залежать від свідомості та волі людей. Вольові вчинки, у яких уособлюються дії, вчиняються суб'єктом за наявності у нього бажання діяти певним чином, тобто свідомо, але без спеціального наміру створити юридичні права та обов'язки [4, 25]. Порушення ПДР є неправомірною дією, яка стає причиною ДТП, та яку треба розглядати не лише як адміністративне правопорушення, але й як дію, яка спричиняє цивільне правопорушення (завдання шкоди). Тобто, ДТП не є дією, а спричиняється останньою, а сама дія може бути як правомірною (у випадку ДТП, що сталася випадково), так і неправомірною (порушення ПДР, що призвело до ДТП). Події та дії відмежовують за джерелом їх походження, відносячи до дій те, що трапляється за волею людей, і до подій те, що трапляється всупереч та незалежно від волі людей. Але, як зазначає О. С. Іоффе, заперечення вольового виникнення подій не можна вважати вірним щодо всіх випадків такого роду. Вольові акти можуть служити, таким чином, не тільки причиною дій, але й причиною подій. Різниця між подіями та діями полягає в характері процесу: події носять не вольовий характер у своєму процесі, незалежно від причин їх виникнення, тоді як дії є вольовими не

лише в своїй причині, але й в своєму процесі [3, 631]. Тобто, розглядаючи ДТП як подію (підставу виникнення зобов'язань відшкодування шкоди), слід пам'ятати, що вона виникає в результаті дуже часто вольової дії особи (необережного порушення ПДР).

Поняття «юридичний факт» в науковій літературі вживається у двох різних смислах — широкому та вузькому. У вузькому смислі слова це конкретна фактична передумова, що складається з одного елемента — юридичного факту. В широкому смислі слова юридичними фактами називаються будь-які фактичні обставини, що мають правове значення, зокрема елементи фактичного складу. Для виникнення, зміни або припинення деяких правовідносин вимагається «накопичення» конкретних обставин, сукупність яких і впливає на їх динаміку. Такі юридичні факти отримали назву фактичних складів [7, 237–238]. Фактичний (юридичний) склад — система юридичних фактів, пов'язаних між собою таким чином, що правові наслідки настають лише за наявності всіх елементів цієї сукупності, які окремо можуть взагалі не мати правого значення або породжують не ті наслідки, яких прагнули досягти суб'єкти права. Від групи юридичних фактів фактичний склад відрізняється тим, що його елементи певним чином пов'язані в просторі в часі, взаємообумовлені [8, 266]. Для того, щоб конкретний факт реальної дійсності мав правове значення, тобто був юридичним, він повинен мати ряд ознак. Такі ознаки конкретні та певним чином виражені зовні; полягають у наявності або відсутності певних явищ матеріального світу; несуть у собі інформацію про стан суспільних відносин, що входять до предмету правового регулювання; передбачені нормами права; повинні бути виражені в законодавстві; викликають передбачені законом правові наслідки. Існування ж в цивільній правовій сфері фактичних складів відображає наявність в праві внутрішніх механізмів, що на началах законності опосередковують динаміку цивільних правовідносин з урахуванням правової активності суб'єктів. Як зазначає Чувакова Г. М., завдяки фактичним складам право здійснює вплив на свідомість та волю людей, виникають певні правові наслідки. Все це свідчить про те, що фактичні склади є складовою правової реальності, що відповідає природі права [4, 43]. Саме таким фактичним складом, на думку автора дослідження, і є ДТП. Для аналізу категорії цього фактичного складу необхідно визначити юридичне значення його окремих елементів. Виходячи з нормативного та енциклопедичного визначення ДТП, складовими елементами фактичного складу ДТП є: 1) здійснення діяльності, пов'язаної з використанням хоча б одного транспортного засобу; 2) порушення ПДР; 3) зіткнення транспортних засобів, наїзд на перешкоду, наїзд на пішохода, падіння пасажира, тощо; 4) загибель або травмування людини (людей) чи пошкодження транспортних засобів; 5) завдання матеріальної та/або моральної шкоди потерпілій(им) особі(ам). Слід зазначити, що не завжди складовим елементом фактичного складу ДТП є порушення ПДР. Як бачимо, деякі з цих елементів самі по собі не можуть призвести до юридичних наслідків. Так, наприклад, здійснення діяльності, пов'язаної з використанням транспортних засобів, саме по собі не спричиняє цивільних правовідносин щодо відшкодування шкоди. ДТП, як фактичний склад, має системний характер. При цьому перелічені елементи ДТП знаходяться у взаємозв'язку та взаємозалежності, тоді як правовий наслідок (виникнення зобов'язання щодо відшкодування шкоди) є результатом фактичного складу в цілому як всього комплексу юридичних фактів.

Для ДТП, як фактичного складу, характерні наступні риси:

1) юридичні факти, що входять до ДТП, є його елементами, а не лише частинами. Адже для елемента характерною є функціональна самостійність, що проявляється у тому, що ті ж самі факти можуть використовуватися в різних складах. Наприклад, порушення ПДР може використовуватися також у складі адміністративного правопорушення або навіть злочину (Порушення правил безпеки дорож-

нього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами). До того ж, ці елементи є різнорідними;

2) елементам складу притаманний особливий системний спосіб зв'язку, адже лише у специфічному взаємозв'язку елементів настає передбачений законом правовий наслідок — виникнення зобов'язань щодо відшкодування шкоди;

3) накопичення чергового факту визначає розгортання певних юридичних зв'язків. Так, наприклад, пошкодження транспортного засобу породжує одні юридичні зв'язкі, а якщо поряд із цим має місце і загибель людей — виникають нові юридичні зв'язки;

4) ДТП як система має якості, що не притаманні складовим елементам окремо. Дійсно, лише порушення ПДР або пошкодження транспортного засобу окремо не породжуть зобов'язань щодо відшкодування шкоди на підставі статті 1187 ЦК України.

Виявлення цих рис доводить, що ДТП за своєю правовою природою є комплексним фактичним складом, а не подією або дією.

Література

1. Цивільне право України: Підручник: У 2 кн. / Д. В. Боброва, О. В. Дзера, А. С. Довгерт та ін.; За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. — К.: Юрінком –Інтер, 1999. — 864 с.

2. Ромашов Р. А. Теория государства и права: Краткий курс. — 2 изд. — СПб.: Питер, 2010. — 304 с.

3. Иоффе О. С. Избранные труды по гражданскому праву. — 2 изд., испр. — М.: Статут, 2003. — 782 с.

4. Чувакова А. М. Юридические факты, фактические составы и их дефекты: Монография / А. М. Чувакова. — Одесса: Феникс, 2009. — 112 с.

5. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. — К.: Укр. Енцикл., 1998. — Т.2: Д-Й. — 1999. — 744 с.

6. Конвенція про право, що застосовується до дорожньо-транспортних пригод // Інформаційно-правова система «Ліга:Закон».

7. Теория государства и права: Учебник / Кол. авторов; Отв. ред. А. В. Малько. — 3 изд., стер. — М.: КНОРУС, 2008. — 400 с.

8. Цивільне право України: Підручник: У 3 кн. Кн. 1 / Є. О. Харитонов, Р. О. Стефанчук, А. І. Дрішлюк та ін.; За ред. Є. О. Харитонова, А. І. Дрішлюка. — Одеса: Юридична література, 2005. — 528 с.

А. И. Бубина, адвокат

Национального университета «Одесская юридическая академия»
ул. Пионерская, 2, г. Одесса, 65009, Украина

ДОРОЖНО-ТРАНСПОРТНОЕ ПРОИСШЕСТВИЕ КАК ОСНОВАНИЕ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ГРАЖДАНСКИХ ПРАВ И ОБЯЗАННОСТЕЙ

РЕЗЮМЕ

Последствиями ДТП могут быть не только гибель или ранение людей и причинение убытков, но и причинение морального вреда. ДТП по своей правовой природе является фактическим составом, а не событием или действием.

Ключевые слова: дорожно-транспортное происшествие, основания гражданских правоотношений, юридические факты.